

การศึกษาพยาธิภายนอกของไก่พื้นเมืองในจังหวัดสระบุรี

อากม สังข์วรานนท์*

หมวดวิชาปรสิตวิทยา, ภาควิชาพยาธิวิทยา, คณะสัตวแพทยศาสตร์,

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, บางเขน, กรุงเทพฯ 10900

บทคัดย่อ

จากการตรวจพยาธิภายนอกของไก่พื้นเมืองซึ่งโตเต็มที่ (อายุ 1-3 ปี, เพศผู้ 47 ราย และเพศเมีย 153 ราย) จาก 20 ตำบล และ 9 อำเภอของจังหวัดสระบุรี ในช่วงระหว่างเดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม 2532 (1989) ได้พบการปรากฏของพยาธิภายนอกต่อไปนี้ : *Menopon gallinae* 97.5 %, *Lipeurus caponis* 31.5 %, *Goniodes dissimilis* 26.5 %, *Gonicotes gallinae* 2.5 %, *Echidnophaga gallinacea* 26.0 %, *Haemaphysalis* spp. 1.0 %, *Ornithonyssus bursa* 27.5 % และ *Pterolichus* spp. 7.5 % นอกจากนี้ในการศึกษาครั้งนี้ยังได้รายงานการปรากฏของพยาธิภายนอกเหล่านี้ในแต่ละอำเภอของจังหวัดสระบุรีด้วย

การศึกษาพยาธิภายนอกของไก่เลี้ยงจาก 23 จังหวัดของประเทศไทยได้รายงานไว้โดยอากม สังข์วรานนท์ (1988) ซึ่งรวมทั้งจังหวัดสระบุรีด้วย โดยในการศึกษาดังกล่าวได้รายงานการพบพยาธิภายนอกพวก *Menopon gallinae*, *Menacanthus pallidulus* และ *Ornithonyssus bursa* แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาดังกล่าวเป็นการรายงานการพบชนิดต่าง ๆ ของพยาธิภายนอก และอนุกรมวิธานของพยาธิภายนอกที่พบ โดยไม่ได้รายงานเปอร์เซ็นต์การพบพยาธิภายนอกแต่ละชนิด ด้วยเหตุนี้เองจึงได้มีการศึกษาวิจัยพยาธิภายนอกโดยละเอียดใน จังหวัดสระบุรี ขึ้น เพื่อให้ได้ข้อมูลของชนิดของพยาธิภายนอกที่พบ และเปอร์เซ็นต์ของการพบพยาธิภายนอกแต่ละชนิด เพื่อที่จะได้ทราบสภาวะการระบาดของพยาธิ ภายนอกในไก่พื้นเมืองที่แท้จริงของอำเภอต่าง ๆ ใน จังหวัดสระบุรีในปัจจุบัน

ข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาพยาธิภายนอกชนิดต่าง ๆ ของไก่เลี้ยงในบางจังหวัดของประเทศไทยนอกจากนี้ได้เคยรายงานไว้โดย อากม สังข์วรานนท์ (1976, 1978) ; นพ สุขปัญญาธรรม และคณะ (1982) ; อากม สังข์วรานนท์ และชัยยงค์ อุโฆษกุล (1987) การศึกษาพยาธิภายนอกของไก่เลี้ยงในแต่ละจังหวัดของประเทศไทย ยังทำกันน้อยมาก โดยมีการรายงานในจังหวัดละโว้ และกำลังมีการศึกษาในจังหวัดอุบลราชธานี ชลบุรี และพระนครศรีอยุธยา (อากม สังข์วรานนท์, ข้อมูลส่วนตัว)

อุปกรณ์และวิธีการ

สภาพการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของจังหวัดสระบุรี

ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงแบบปล่อยให้ไก่หากินเองตามธรรมชาติ โดยเลี้ยงไว้ตามชานได้ดูบ้านและให้อาหารเฉพาะช่วงเช้าและเย็น โดยการหว่านให้กิน อาหารที่ใช้เลี้ยงได้แก่เศษอาหาร ข้าวสุก ข้าวเปลือก ข้าวโพด กรงไก่มักจะสร้างไว้บริเวณใต้ดูบ้าน เป็นกรงเปิด ซึ่งไก่จะมานอนเฉพาะกลางคืนและเป็นที่วางไข่ บางบ้านไม่มีกรงซึ่งไก่จะนอนบริเวณต้นไม้ และออกไปบริเวณใต้ดูในรังที่จัดเตรียมไว้

วิธีการเก็บตัวอย่าง

ทำการสุ่มไก่เพื่อเก็บตัวอย่างพยาธิภายนอก โดยเก็บจากไก่พื้นเมืองซึ่งมีอายุ 1 ปีขึ้นไป (ส่วน

ใหญ่อายุ 1 ปี) เป็นไก่เพศผู้ 47 ตัว (23.5 %) และไก่เพศเมีย 153 ตัว (76.5 %) จาก 20 ตำบล และ 9 อำเภอของจังหวัดสระบุรี รวมทั้งหมด 200 ตัว (ตารางที่ 1) การตรวจหาตัวอย่างพยาธิภายนอกจากไก่แต่ละตัวจะตรวจทั้งลำตัวโดยเริ่มจากบริเวณ

หัวจนถึงหาง ซึ่งส่วนใหญ่จะพบตัวอย่างพยาธิภายนอกบริเวณลำตัว เก็บตัวอย่างพยาธิภายนอกด้วยพู่กัน และเก็บไว้ใน 70 % alcohol พร้อมกับบันทึกข้อมูลการเก็บในแต่ละตัวอย่างด้วย

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนของไก่พื้นเมืองในแต่ละเพศที่ทำการเก็บตัวอย่างจากตำบลและอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดสระบุรี

อำเภอ	ตำบล	จำนวนไก่ (ราย)		
		เพศผู้	เพศเมีย	รวม
	แก่งคอย	1	7	8
	ตาลเดี่ยว	3	2	5
	ทับทิม	1	4	5
	บ้านป่า	1	6	7
	รวม	6	19	25
มวกเหล็ก	มวกเหล็กใน	0	5	5
	ซับบอน	1	5	6
	มวกเหล็ก	4	10	14
	รวม	5	20	25
เมือง	ปากเพรียว	2	4	6
	ปากข้าวสาร	3	5	8
	หนองบัว	3	8	11
	รวม	8	17	25
พระพุทธบาท	ห้วยประดู่	4	9	13
	คู้้งชี้เสือ	4	8	11
	รวม	8	17	25

อำเภอ	ตำบล	จำนวนไก่ (ราย)		
		เพศผู้	เพศเมีย	รวม
เสาไห้	เสาไห้	4	11	15
	บ้านแพะ	0	10	10
	รวม	4	21	25
	บ้านหมอ	1	7	8
	หนองจิว	4	13	17
	รวม	5	20	25
	หนองแขง	2	12	14
	ไก่สาว	1	5	6
	รวม	3	17	20
หนองแค	หนองแค	5	10	15
	รวม	5	10	15
วิหารแดง	วิหารแดง	3	12	15
	รวม	3	12	15

การตรวจตัวอย่าง

เหาและหมัด *mount* ด้วย *Hoyer's medium* หลังจากทำให้ใสด้วย *potassium hydroxide* ออบในตู้อบแล้ว *seal* ด้วยยาทาเล็บ

เห็บ การตรวจทำได้โดยตรงโดยใช้ *dissecting microscope* โครงสร้างบางอย่างที่มีความสำคัญในการใช้แยกชนิด ทำให้ใสและ *mount* เช่นเดียวกับในเหาและหมัด

ไร *mount* ด้วย *Hoyer's medium* โดยทำตามวิธีของ *Krantz* (1970)

การแยกชนิด (*identify*) ตัวอย่างพยาธิภายนอกใช้คำอธิบายลักษณะพยาธิภายนอกบางชนิดโดย *Furman* และ *Catts* (1970), *Baker* และ *Wharton* (1964), *Lapage* (1968) และ *Soulsby* (1982) การตรวจแยกชนิดของพยาธิภายนอก ทำที่หมวดวิชาปรสิตวิทยา คณะสัตวแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาการระบาดของพยาธิภายนอกที่พบในไก่พื้นเมือง จำนวน 200 ตัวจาก 20 ตำบล และ 9 อำเภอของจังหวัดสระบุรี มีดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 2)

1. ชนิดของพยาธิภายนอกที่พบในการศึกษครั้งนี้ ได้พบเหากัด (*biting lice*) 4

ชนิด ซึ่งได้แก่ *Menopon gallinae*, *Lipeurus caponis*, *Goniodes dissimilis* และ *Goniocotes gallinae*; หมัด (*fleas*) 1 ชนิด ได้แก่ *Echidnophaga gallinacea*; เห็บ (*ticks*) 1 ชนิด ซึ่งได้แก่ *Haemaphysalis spp.* และไร (*mites*) 2 ชนิด ซึ่งได้แก่ *Ornithonyssus bursa* และ *Pterolichus spp.*

2. การปรากฏ (*incidence*) ของพยาธิภายนอก

การปรากฏของพยาธิภายนอกชนิดต่าง ๆ, เปอร์เซ็นต์ที่พบพยาธิภายนอกแต่ละชนิดใน 9 อำเภอของจังหวัดสระบุรี ได้แสดงไว้ในตารางที่ 2

ผลการศึกษาในครั้งนี้ พบว่าพยาธิภายนอกซึ่งพบมากที่สุดได้แก่ เหาพวก *Menopon gallinae* (97.5 %) รองลงมาได้แก่ เหาพวก *Lipeurus caponis* (31.5 %) ส่วนพยาธิภายนอกซึ่งพบน้อยที่สุดได้แก่ เห็บพวก *Haemaphysalis spp.* โดยพบเพียง 1% เท่านั้น

3. ลักษณะของการติดพยาธิภายนอกพบว่าส่วนใหญ่ประมาณ 74 % เป็นการติดพยาธิมากกว่า 1 ชนิด (*mixed infestation*) มีเพียง 26% เท่านั้น ที่ติดพยาธิเพียงตัวเดียว (*single infestation*) ในการติดพยาธิเพียงชนิดเดียวมักจะพบในรายเหาพวก *Menopon gallinae* โดยพบ 90.4 % ของการติดพยาธิชนิดเดียว นอกจากนี้ได้แก่ *Lipeurus caponis*, *Goniodes dissimilis* และ *Ornithonyssus bursa* ซึ่งพบอย่างละ 1.9 % เท่ากัน สำหรับในรายที่มีการติดพยาธิมากกว่า 1 ชนิด จากการศึกษพบการติดพยาธิสูงสุด 5 ชนิด โดยพบเพียง 2.7% เท่านั้นของการติดพยาธิมากกว่า 1 ชนิด

ตารางที่ 2 ชนิดและเปอร์เซ็นต์ของพยาธิภายนอก ซึ่งพบในไก่พื้นเมืองในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดสระบุรี

ชนิดของพยาธิภายนอก (Type of ectoparasites)	จำนวนรายที่พบพยาธิภายนอก										เปอร์เซ็นต์
	แก่งคอย (25ราย)	ม่วงเหล็ก (25ราย)	เมือง (25ราย)	พระพุทธบาท (25ราย)	เส้าไห้ (25ราย)	บ้านหมอ (25ราย)	หนองแซง (20ราย)	หนองแค (15ราย)	วิหารแดง (15ราย)	รวม (200ราย)	
<i>Menopon gallinae</i>	23	24	25	25	25	25	18	15	15	195	97.5%
<i>Lipeurus caponis</i>	13	6	2	3	9	11	8	3	8	63	31.5%
<i>Goniodes dissimilis</i>	5	9	10	11	3	3	5	3	4	53	26.5%
<i>Goniocotes gallinae</i>	3	1	1	0	0	0	0	0	0	5	2.5%
<i>Echidnophaga gallinacea</i>	4	8	8	6	4	4	6	6	6	52	26.0%
<i>Haemaphysalis spp.</i>	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2	1.0%
<i>Ornithonyssus bursa</i>	9	4	5	6	9	5	6	5	6	55	27.5%
<i>Pterolichus spp.</i>	1	3	0	2	3	4	2	0	0	15	7.5%

วิจารณ์

พยาธิภายนอกซึ่งพบมากที่สุดในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ เหาพวก *Menopon gallinae* (97.5 %) ซึ่งสอดคล้องกับผลของการศึกษาในไก่พื้นเมืองในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดย อาคม สังข์วรานนท์ และ ชัยยงค์ อุโฆษกุล (1987) นอกจากนี้ยังพบว่าใน 6 อำเภอจาก 9 อำเภอของจังหวัดสระบุรี พบเหาชนิดนี้ถึง 100% เหาที่พบรองลงมาได้แก่เหาพวก *Lipeurus caponis* (31.5%) ซึ่งผลที่ได้ใกล้เคียงกับผลของการพบเหาในจังหวัดฉะเชิงเทรา (30.4 %) โดย อาคม สังข์วรานนท์และ ชัยยงค์ อุโฆษกุล (1987)

เหาพวก *Goniocotes gallinae* ที่พบในการศึกษาครั้งนี้ ยังไม่เคยรายงานไว้โดย อาคม สังข์วรานนท์ (1988) ในจังหวัดสระบุรี ดังนั้นข้อมูลที่ได้ในการศึกษาครั้งนี้จึงสามารถใช้ประกอบการศึกษาของ อาคม สังข์วรานนท์ (1988) เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับผลของการศึกษาการพบเหาชนิดนี้ ในจังหวัดชลบุรี ซึ่งพบ 11.9 % (อาคม สังข์วรานนท์, ข้อมูลส่วนตัว) จะพบว่าพบน้อยกว่า

เหาพวก *Goniodes dissimilis* ที่พบในการศึกษาครั้งนี้จัดว่าพบในเปอร์เซ็นต์ที่สูง (26.5%) ซึ่งจัดว่าสูงที่สุด สำหรับเหาที่พบในประเทศในปัจจุบัน จากผลของการศึกษาในจังหวัดฉะเชิงเทราพบเหาเพียง 0.5%⁴ และในจังหวัดชลบุรีพบเพียง 3.1%

(อาคม สังข์วรานนท์, ข้อมูลส่วนตัว) และเหาที่ไม่พบในการศึกษาของ อาคม สังข์วรานนท์ (1988) ดังนั้นจากผลของการศึกษาที่ผ่านมาและจากข้อมูลส่วนตัวของผู้วิจัยเอง จึงพอสรุปได้ว่าจังหวัดสระบุรี น่าจะเป็นจังหวัดที่พบเหาชนิดนี้มากที่สุด ในขณะนี้

จากผลของการศึกษาในครั้งนี้ มีสิ่งที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การพบหมัดพวก *Echidnophaga gallinacea* ถึง 26% การที่พบหมัดชนิดนี้ในเปอร์เซ็นต์ดังกล่าว อาจจะเป็นเนื่องจากจังหวัดสระบุรีเป็นจังหวัด

ที่เป็นเสมือนประตูสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และหมัดชนิดนี้จะพบในเปอร์เซ็นต์ที่สูง ในหลายจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อาคม สังข์วรานนท์, ข้อมูลส่วนตัว) และหมัดชนิดนี้ยังไม่เคยรายงานในจังหวัดสระบุรี โดย อาคม สังข์วรานนท์ (1988) เลย

เห็บที่พบในไก่พื้นเมืองในการศึกษาครั้งนี้ จัดอยู่ใน *genus Haemaphysalis* เช่นเดียวกับที่เคยรายงานไว้โดย อาคม สังข์วรานนท์ และ ชัยยงค์ อุโฆษกุล (1987) และ อาคม สังข์วรานนท์ (1988) ในการศึกษาครั้งนี้ พบเพียง 2 ราย รายหนึ่งพบในไก่เทศผู้ อายุ 1 ปี ที่ตำบลปากเพรียว อำเภอเมือง โดยพบในรูหู อีกรายหนึ่งพบในไก่เทศเมีย อายุ 1 ปี ที่ตำบลห้วยประคู้ อำเภอพระพุทธบาท โดยพบในรูหู เช่นเดียวกัน ซึ่งตำแหน่งที่พบก็สอดคล้องกับที่เคยรายงานไว้โดย อาคม สังข์วรานนท์ (1988)

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณบุคคลที่มีส่วนช่วยในการเก็บตัวอย่างพยาธิภายนอกที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้และหมวดวิชาปรสิตวิทยา คณะสัตวแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เอกสารอ้างอิง

1. นพ สุขปัญญาธรรม : ธนวัฒน์ นันทมิ่งเจริญ: สุภรณ์ โพธิ์เงิน ; และมานพ ม่วงใหญ่. 1982 (2525). การสำรวจพยาธิของไก่พื้นเมืองในชนบท. เวชสารสัตวแพทย์ 12 (4) : 227-237.
2. อาคม สังข์วรานนท์. 1976 (2519). โรคแข้งขี้เรื้อนในไก่ (*Scaly leg of poultry*). วิทยาสารสัตวแพทย์ 1 : 33-41.
3. อาคม สังข์วรานนท์. 1978 (2521). การระบาดของไรไก่พวก *Megninia spp.* ในไก่พันธุ์ไข่สัตวแพทย์สาร 29 (1) : 33-40.

4. อาคม สังข์วรานนท์ ; และชัยยงค์ อุโฆษกุล. 1987 (2530). การศึกษาภาวะการปรากฏและการระบาดของพยาธิภายนอกของไก่พื้นเมืองในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา. วารสารสัตวแพทย์ 8 (2) : 64-83.
5. อาคม สังข์วรานนท์. 1988 (2531). การศึกษาพยาธิภายนอกของไก่เลี้ยงในประเทศไทย. สัตวแพทยสาร 39 (3) : 115-132.
6. Baker, E.W.; and Wharton, G.W. 1964. *An Introduction to Acarology*. The Macmillan Company, U.S.A. 465 pp.
7. Furman, D.P; and Catts, E.P. 1970. *Manual of Medical Entomology*. Third Edition. Mayfield Publishing Company. 163 pp.
8. Krantz, G.W. 1970. *A Manual of Acarology*. O.S.U. Book Stores, Inc. Oregon. p 241-245 ; 249-285.
9. Lapage, G. 1968. *Veterinary Parasitology*. Second Edition. Oliver and Boyd. Edinburgh and London. Great Britain. 1182 pp.
10. Soulsby, E.J.L. 1982. *Helminths, Arthropods and Protozoa of Domesticated Animals*. Seventh Edition. ELBS and Bailliere Tindall. London. 809 pp.

Study on ectoparasites of native chickens in Saraburi province, Thailand

Arkom Sangvaranond

Parasitology Section, Department of Pathology, Faculty of Veterinary Medicine, Kasetsart University, Bangkok, Bangkok 10900

Abstract

Examination of 200 adult native chickens (aged 1-3 years, 47 males and 153 females) from 20 districts and 9 ampurs of Saraburi province during March/May 1989 revealed incidence of the following ectoparasites: *Menopon gallinae* 97.5 %, *Lipeurus caponis* 31.5 %, *Goniodes*

dissimilis 26.5 %, *Goniocotes gallinae* 2.5 %, *Echidnophaga gallinacea* 26.0 %, *Haemaphysalis* spp. (1.0 %), *Ornithonyssus bursa* 27.5% and *Pterolichus* spp. 7.5%. In addition, incidence of these ectoparasites in each ampur of Saraburi province was also reported.